

MONUMENTA HISTORICA BUDAPESTINENSIA XIII.

„Es tu scholaris”

Ünnepi tanulmányok

KUBINYI ANDRÁS **75.** születésnapjára

Adalékok egy 1460-as Zala megyei birtokmegosztó oklevélhez

Zatykó Csilla

1992-ben tanárain, Kubinyi András és Laszlovszky József hívták fel figyelmemet egy különleges oklevélre, mely a Somogy megyei Csepely falu teljes területének felosztását tartalmazta. A forrás feldolgozása után doktori disszertációm is a településszerkezet és határrekonstrukció témájában készíttettem. Ennek során, szintén Kubinyi András ösztönzésére kezdtem el foglalkozni a jelen dolgozatban tárgyalt, 1460-ban kiadott zala megyei birtokmegosztó oklevéllel. Miután a forrás és vizsgálata végül – főként tematikai okokból – kimaradt a munkából, itt szeretném adósságom egy részét törleszteni.

Az oklevelet Kumorovitz L. Bernát közölte 1958-ban.¹ Településszerkezeti és határhasználati tanulságait Belényesy Márta elemezte, a kertalja szántók (tanorok) művelési és birtoklási rendszerét és az irtásfalvak jellegzetes határszerkezetét mutatta be az oklevél alapján.²

1460-ban négy helyi kisnemes, Damonyai László, Kola István valamint Kola Albert és testvére, Antal között osztottak szét bizonyos Homokkomáromhoz, Szentmiklóshoz, Orbonokhoz és Bodics-hoz tartozó telkeket és földeket. Az említett településeken kívül az erre az időre már minden bizonynyal lakatlanná vált Kontyán és Homokfalu birtokok földjeit is érinti a birtokosztás, ezek azonban már Homokkomárom határának részeként szerepelnek az oklevélben. A birtokosztály szomszédos településeként említi Szerdahelyt, Újudvart, Újnépet, Almaszeget, Mántát, Mátésházát, Zsigártot és Libolcát.

Ma itt, a Válicka és a Principális-völgy közt fekvő, Sormás és Magyarszerdahely által határolt területen az említett települések közül Orbonokot (Obornak), Homokkomáromot, Szentmiklóst (Magyarszentmiklós), Szerdahelyt (Magyarszerdahely), Újnépet (Újnép puszta) és Újudvart találjuk meg, ezen kívül itt fekszik még Fűzvölgy és Hosszúvölgy.

Az utóbbi két település a török idők utáni betelepítés eredménye, 1722-ben báró Esch Ferenc császári és királyi ezredes Koblenzből származó német lakossággal alapította a két falut, Freiwies és Langwies néven. A két településnév később Fűzvölgyre és Hosszúvölgyre magyarosodott, mely elnevezé-

1. KUMOROVITZ 1958. 129-138. Köszönettel tartozom ROMHÁNYI Beatrixnak az oklevél szövegének fordításában nyújtott segítségéért.

2. BELÉNYESY Márta: Kerített település és gazdálkodás kapcsolata néhány zalai irtásos falunál egy 1460-as határjárás alapján. *Ethnographia* 69 (1958). 117-127.

sek éppen ezeket a területeket jelölik az 1460-as oklevélben. *Fyzwelgh*-et Szentmiklós határának részeként említik, itt halad a Kanizsáról Szentmiklóstra vezető út. Fűzvölgy mellett pedig a Hosszúföld (*Hozyfeld*) nevű szántók fekszenek, a Hosszú-földek dűlő ma is megtalálható Hosszúvölgy mellett északnyugatra.

Mielőtt rátérnénk az oklevélben szereplő települések tárgyalására, érdemes számba venni a környéken említett középkori utakat, mivel ezek végpontjai és útvonaluk segíthetnek az egykori települések lokalizálásában. (1. ábra)

Az oklevélben hét Nagy Út szerepel, öt utat és egy ösvényt említenek:

1. A Homokkomáromról Újudvarra vezető Nagy Út Homokkomárom határában a *Kursyk* nevű erdő és rét mellett halad, és a Kerekrét dűlőt délről érinti, majd Zsigárt birtokon vezet át, ahol a falut délről kerüli meg. Innen az északkeletre fekvő Újudvarhoz fut.

2. Feltehetően ugyanerről az útról esik szó, amikor az Almaszegről Szentmiklóstra valamint az Almaszegről Homokkomáromba vezető Nagy Utat említik. Homokkomáromot délről éri el, majd Homokfalu közelében halad, a *Heryawasthewl* fa és a homokfalui szántók mellett nyugatra, észak-déli irányban.

3. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a Kanizsáról Szentmiklóstra vezető Nagy Út az almaszegi úttal – legalábbis egy szakaszában – egybeesik, ugyanis a Fűzvölgyön halad át, a *Heryawasthewl* fa körüli szántók nyugati oldalán. Feltehetően valahol a mai Hosszúvölgy környékén fordul az út Kanizsa irányába, délkelet felé.

4. Azonos utat jelölhetnek a Szentmiklós és Újnép közti Nagy Út és az Újnép felé vezető út, mely a szentmiklósi kertek feletti szántók mellett halad.

5. Az előbbi úttól nem messze fut a Szentmiklósról Szerdahelyre vezető Nagy Út, mely Monyorósvölgyön vezet át és a Homok nevű résztől keletre esik.

6. Monyorósvölgy másik oldalán, a Homoktól nyugatra fut a Szentmiklósról Elekerdejéhez vezető út, mely valószínűleg azonos az Elekerdeje mellett, a Nyírhát közelében haladó Nagy Úttal.

7. Szintén a Monyorósvölgyön vezet át az Újnépről *Dorgolch*-ra vezető út, mely Szentmiklós határai között kelet-nyugati irányban halad.

8. A Nyírhát mellett, Homokfalu birtok helyén említik azt az utat, mely Zsigártról egy hegy felé vezet. Mivel az Elekerdejéhez vezető másik út is Nyírhát közelében fut, lehetséges, hogy ez a Zsigártól az Elekerdeje szőlőhegyel összekötő utat jelöli.

Homokkomárom határában említenek még három utat. A *Rapathwth* a nyugati sor jobbágytelkei közé ékelődik, ebbe csatlakozik az az ösvény, mely Almaszegen át, Mánta faluba vezet. Határbeli dűlőút lehetett a telekhez tartozó kertek közelében futó *Zabopetherzeley* nevű út.

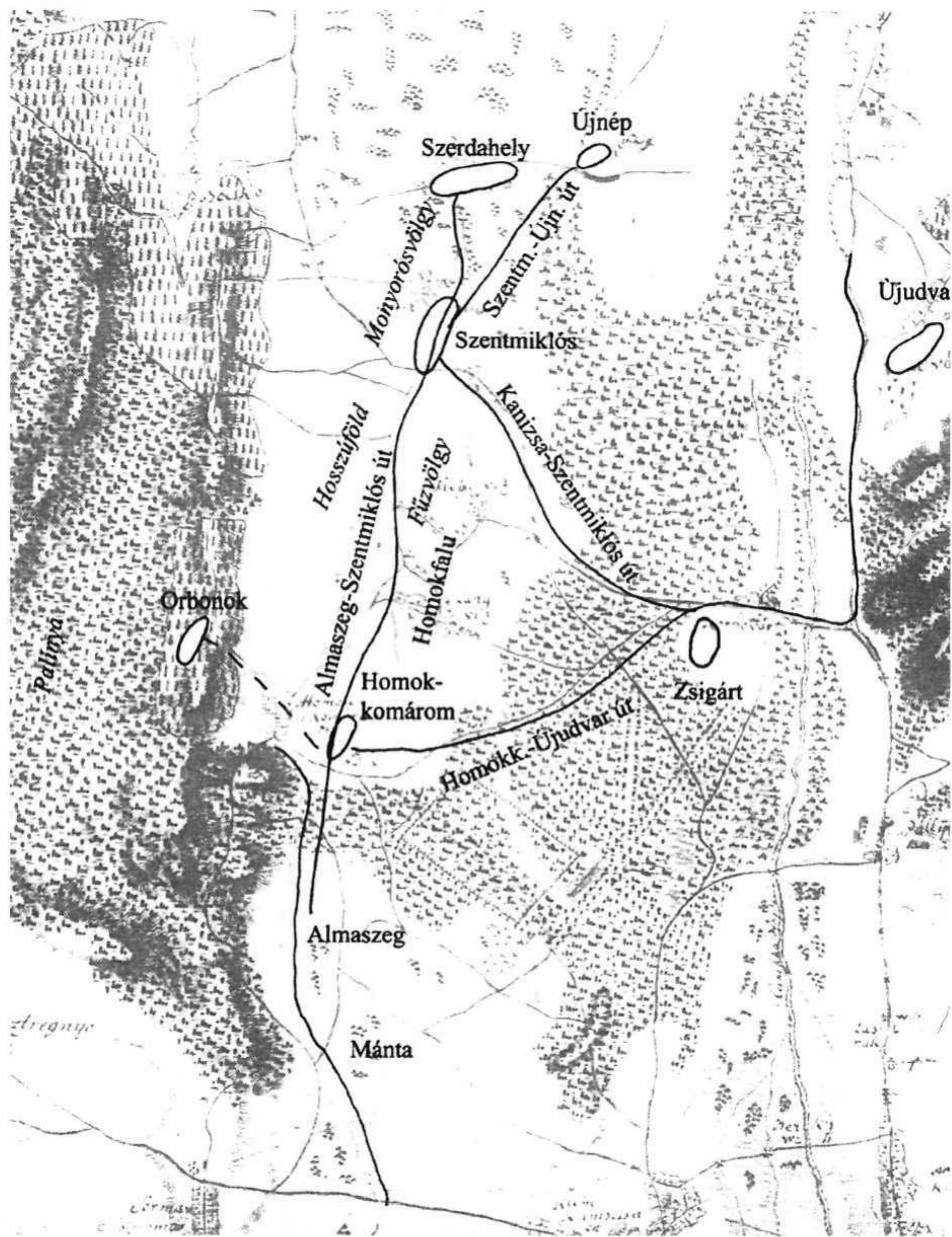
Az oklevélben említett utakon kívül Homokkomárom és Obornak közt vezetett egy Nagy Út, mely a kanizsa-fürstenfeldi út egy szakasza volt, így Homokkomáromra délkelet irányból futott be.³

A középkori Nagy Utak sok esetben követték az egykori római utak vonalát, feltehetően a felsorolt országutak némelyike vagy egy-egy szakasza is egybeeshetett a területen áthaladó egykori római úttal. A borostyánútból kiágazó, Aquincumba vezető diagonális út Alsólendvától Nagykanizsáig vezető szakasza ugyanis, a régészeti kutatások szerint Sormástól észak felé Hosszúvölgyig haladt, ahol átkelt az ártéren, majd déli irányba fordulva kerülte meg az újudvari dombokat.⁴ Minden bizonnyal ennek vonalát követte az oklevélből ismert Almaszeg-Homokkomárom-Szentmiklós irányú Nagy Út déli szakasza.

A mai Homokkomárom az 1700-as évek első felében települt mai helyére, a középkori falu a mai településtől keletre a szomszédos észak-déli irányú dombvonulaton húzódott. Egykori templomának

3. GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata II. *Századok* 63 (1929). 278.

4. HORVÁTH László: Nagykanizsa és környékének története az Újkőkortól a római kor végéig. In: *Nagykanizsa. Városi monográfia* I. Szerk. BÉLI József, RÓZSA Miklós, LENDVAI Anna. Nagykanizsa 1994. 117.

1. ábra
Homokkomárom és Szentmiklós környéke 1460-ban

nyomai a falu északi részén, a lelőhely legmagasabb pontján kerültek elő.⁵ A terepbejárás által kimutatott észak-déli irányú, hosszanti településformát igazolják az okleveles adatok is, melyek az említett huszonhét jobbágytelek közül nyolc telket a nyugati soron lévőnek mondanak.

Három kúriát is említ Homokkomáromban az oklevél. Kola István egykori udvarházát a templom alatti szántókkal együtt osztják három felé és tőle nyugatra egy rétet említenek, így feltehetően a templomhoz közel, a nyugati soron fekhetett. A másik két, azonos méretű kúria egyike Kola Istvánnak jutott, Kola Albertnak és Antalnak pedig a falu *Warozegh* nevű részén, egy kúttal szemben osztottak udvarházat. A telkekhez kert csatlakozott, ezek mögött pedig kertalja szántók feküdtek a *Thanarok* nevű helyen.

Szentmiklós, a környék településeihez hasonlóan szintén áldozatul esett a török harcok pusztításainak, a település 1548-ban leégett és elnéptelenedett. A 18. században népesült be újra, ekkor német származású lakosság telepedett meg a középkori falu helyén.

Szentmiklóson is szabályos rendbe szerveződő teleksorra utalnak az adatok, az oklevél említi a falu Szent Miklós tiszteletére szentelt templomát, húsz jobbágytelket és egy *Borbozlopuzthaya* nevű fél jobbágytelket. Négy jobbágytelke mellett, „egy kanyarban” állt Damonyai László udvarháza, alatta halastó és eresztvényerdő, mely két út közt, egy kép vagy útszéli kereszt (*imago*) körül feküdt. Mellettük rétet említ az oklevél, melyet Damonyai László ekkor a szomszédos Kis Péter telkéhez tartozó réttel bővített. Az udvarházat és halastavat Damonyai László apja, Damonyai Benedek építette, majd azok valamilyen módon – talán házassága révén, hiszen felesége Anna, Kola Miklós lánya volt – a Kola családhoz kerültek. Végül 1423-ban adta vissza Kola János fia György és Kola György fia János Anna asszonynak a kúriát és a halastavat.⁶

Halastóról a területen nem csak Szentmiklós határában hallunk, említi az oklevél a Homokkomáromhoz tartozó *Naghgath* nevű halastavat, melyet a három fél közös használatában hagytak. A *Gathradelew* nevű dülő közelében is egy ilyen, – vagy éppen ezt – patak duzzasztásával létesített halászóhelyet sejtethetünk.

Az első katonai felmérésen⁷ a mai falu dél-nyugati végében, az Öröm-hegy nevű szőlőhegy alatt, a Homoki patakon egy viszonylag nagy méretű tavat jelöl. (2. ábra) Sem a második katonai felmérés⁸, sem egy 1802-ben készült, az Öröm-hegyi szőlőket ábrázoló térkép nem jelöli már a tavat, helyét rét foglalja el.⁹ Két kisebb tavat is találunk a Homoki patak észak-keleti ágán, a mai Alsó-Zsigárd-dülőben. Mára ezek a duzzasztások is eltűntek.

A halastavak létesítésének és használatuk szabályozásának viszonyaiba nyerünk betekintést egy 1461-es oklevél kapcsán. Ekkor Pati Török László és Mátéfalvai Máté fiai megegyeztek, hogy ha bármelyikük a Pat és Mátéfalva közt folyó Sárosd vizen malmot vagy halászóhelyet akar létesíteni, és az ebből származó áradás miatt a másik fél kárt szenvedne, egyik fél sem tehet panaszt a másik ellen.¹⁰ A megegyezés utal a folyók, vizek elvezetésének, duzzasztásának jogi szabályozására, melyre Werbőczy is kitér, amikor tiltja a folyók elvezetését birtokszerzés céljából, gátak építését akkor, ha a szomszédos birtok földjeit vagy vizét veszélyezteti. Ellenben engedélyezi gátak építését a szomszéd birtokán, ha az szükséges a saját birtok védelmére és nem sérti a szomszédét.¹¹

Visszatérve az oklevélben említett településekre, a Homokkomárommal egykor szomszédos Kontyán esetében a faluhely a hozzátartozó szántókkal és további szántók kerültek kiosztásra. A falu helyét

5. Ezúton köszönöm meg Dr. HORVÁTH Lászlónak, hogy terepbejárásainak eredményeit rendelkezésemre bocsátotta.

6. DI 94156.

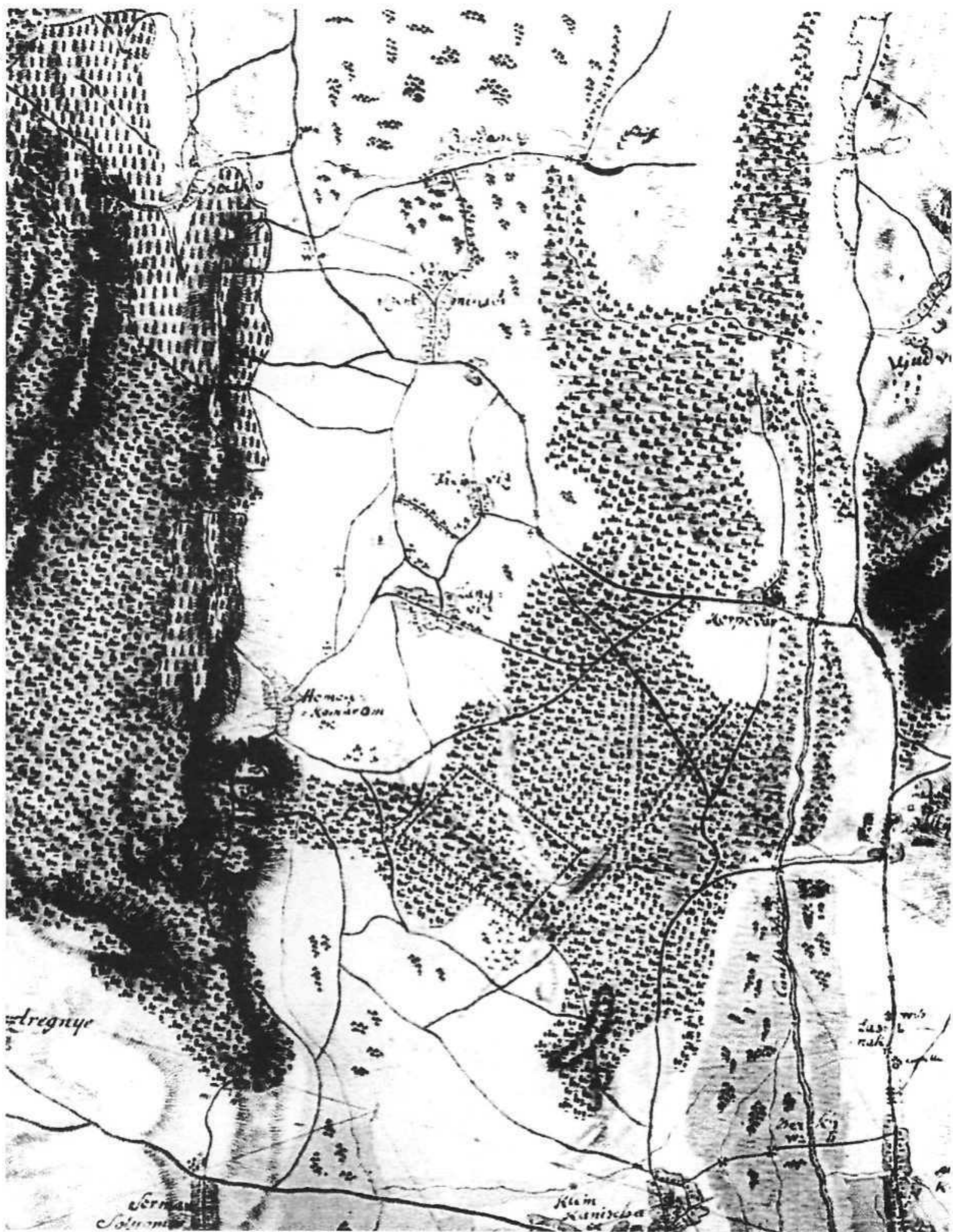
7. 1784. Coll. V. Sectio XXI.

8. É.n. Coll. XXIII. Sectio 60.

9. Mappa Originalis Sistens Vineam Öröm-hegy... 1802. Batthyány Lt. S-20.

10. DI 15540.

11. WERBŐCZY István: *Tripartitum*. Reprint. Budapest 1990. I. LXXXVII, 211.

2. ábra
Homokkomárom és Szentmiklós környéke az első katonai felmérésen

szántóival Damonyai Lászlónak osztották, ezek ellenértékeként a terület mellett két-két hold szántó jutott a két Kola családnak. Kola István Kola Albert és Antal itteni kúriáját kapta a hozzátartozó két hold földdel. A *Thelek* nevű hat hold szántót a mellettük levő két egyholdas szántóval a Kola fiúk közt ketté osztották. A pontos felosztásból arra következtethetünk, hogy Kontyán bár ekkorra már minden bizonnyal lakatlan, hiszen a faluhelyet is kiosztják, elnéptelenedése nem régen következhetett be. A telkek mögötti egyholdas tanor-szántók rendszere még jól kiolvasható az oklevél leírásából. Ebből az is látszik, hogy Dorgo Mihály és Pap Mátyás egy-egy holdja mellett Kola Albert és Antal kúriájához két hold föld tartozik. Talán nem merész a feltételezés, hogy – más példákhoz hasonlóan¹² – a nemesi kúria mérete itt is kétszerese a jobbágytelekének. Az egykori település helyét nem tudtuk megállapítani, sem az oklevél leírásai, sem továbbélő helynevek nem utaltak elhelyezkedésére.

Homokfaluhoz tartozó földek számbavételekor a falu helyét már szántóként osztják ki.¹³ A határbeli földek leírása alapján kiderül, hogy a Fűzvölgyben fekvő település Szentmiklóssal, Zsigárttal és Homokkomárommal volt szomszédos. Az írott forrásokban először itt, 1460-ban megjelenő Zsigárt falu a terepbejárások alapján – Korpavártól délre, a mai Zsigárd-puszta dűlő északi végében feküdt.¹⁴

A birtokosztály alapján azt is tudjuk, hogy Homokfalut, de legalábbis határát átszelte az Almaszegről Szentmiklóstra vezető Nagy Út, közelében haladt a Zsigárti út és a Homokkomáromról Újudvarra vivő Nagy Út is. Mindezek alapján a települést a mai Fűzvölgy és Hosszúvölgy közötti területre tehetjük.

Obornak területünk egyik továbbélő települése, itt 1460-ban kilenc teljesen pusztá féltelket és szőlőket osztanak ki. Határában ezen kívül felosztanak bizonyos *Palyna*-i szántókat is. Az oklevél *Palyna*-t határbeli helynévként említi és nem tesz utalást arra, hogy egykor önálló település lett volna. Palinya ma is létező helynév, Eszteregnye határában Obornaktól nyugatra fekszik.¹⁵ A falu 1236-ban villa *Palana*-ként¹⁶, 1379-ben már *Predium Palina*¹⁷ alakban fordul elő. 1460-ra úgy tűnik Palina esetében befejeződött az a folyamat, melynek során a település fokozatosan elnéptelenedik, majd beolvad a szomszédos falu határába és amelynek kezdetét Homokfalunál és Kontyánnál láthatjuk.

Obornakkal szomszédos települések voltak a mára eltűnt Mátésháza és Bodics, az utóbbi határát a palinai szántóktól egy erdő választotta el. A Mántai patak völgyében fekvő falvak sora jó példája a kishatárú irtásfalvak típusának. A birtokok lerása szerint Bodics a völgy melletti dombháton állt, a falu alatt a völgyben feküdtek szántói, legelői, melyek egészen Obornak telkeinek soráig értek. A falu fölött terült el a vidékre máig jellemző szelídgesztenyések egyike. Az oklevél szövegéből nem derül ki, hogy pontosan hol helyezkedett el, de talán a falu nevét őrzi a második katonai felmérésen látható, Eszteregnyétől északnyugatra fekvő Bodi-hegy.¹⁸

Mátésháza egyes forrásokban Mánta másik neveként szerepel,¹⁹ de ismerünk okleveleket, ahol Mátésházát és Mántát egyszerre említik.²⁰ Az általunk vizsgált birtokosztályban mindkét településnév előfordul és bár a leírások szerint egymáshoz közel feküdtek, a forrás önálló településeként kezeli őket. Amint azt neve is mutatja, Mátésháza valószínűleg a XIII–XIV. században kialakult, határbeli telkek, tanyaszerű települések háza utótagú személyneves telepei közé sorolható.

Mánta Homokkomárom és Almaszeg közelében feküdt. Homokkomárom Almaszeg felőli részén

12. MAKSAY Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest 1971. 123.

13. „... terras arabiles, videlicet locum ville Homokfalw ...” KUMOROVITZ 1958. 133.

14. HORVÁTH László terepbejárása.

15. PAPP 1964. 581.

16. CSÁNKI 1897. 91; *Árpádkori Új Okmánytár* VII. 18.

17. CSÁNKI 1897. 91; DI 6586.

18. É.n. Collo XXIII. Sectio 60.

19. CSÁNKI 1897. 81.1385; Zalai oklt. II. 208. 1395; Zalavári apátság orsz. Lt. 2532, 1439; DI 67963.

haladt az az ösvény, mely a homokkomáromi Rapat nevű utat kötötte össze Mántával. Pontos helyét illetően a recens helynevekre és a helyi hagyományra támaszkodhatunk, melyek szerint az egykori falu a mai Sormás határában a Mántai-pataktól északra, a Borzliki-legelő és a Sormási erdő közti kiemelkedésen lehetett.²¹

Homokkomáromtól délre, a mai Almaszeg-dűlő őrzi az egykori Almaszeg falu nevét, a leírások alapján valóban ezen a területen helyezkedett el a település. Almaszegről egy Nagy Út vezetett északi irányba Homokkomárom, majd Szentmiklós felé. Kanizsa 1519. évi urbáriumában a falu még huszonegy telekkel szerepel, bár ebből tizenkettő – többek között az 1509-ben a környéken dúló pestisjárvány következtében – pusztatelek.²² Ugyanitt elhagyott faluként említik az 1460-ban még possessióként szereplő Libolca falut, mely 1530-ban már Almaszeghez tartozó lakatlan pusztaként jelenik meg a forrásokban.²³ A török pusztításokat már Almaszeg sem vészelte át, 1580-ra teljesen elnéptelenedett, egykori lakóinak egy része a közeli Újudvarra költözött.²⁴

Az 1460. évi birtokosztály Homokkomárom környékének települési viszonyaiba nyújt betekintést, egy statikus kép helyett azonban a régió folyamatosan változó település-szerkezete bontakozik ki előttünk. Az egyes falvak a település-pusztásodás folyamatának különböző szakaszait tükrözik. Ezeket a szakaszokat a tárgyalt települések négy csoportja jellemzi.

1. A máig továbbélő települések: Szentmiklós és Orbonok. Ide sorolható Homokkomárom is, bár a falu nem a középkori helyén maradt fenn.

2. Az 1460-ban még létező, de mára elpusztult települések: Almaszeg, Bodics, Libolca, Mánta és Mátésháza. Ezek a települések az 1500-as évek közepén kezdődő és egészen 1690-ig, Kanizsa várának felszabadításáig tartó állandó harcok pusztításait már nem élték túl.

3. A harmadik csoportba sorolhatók Kontyán és Homokfalu, ahol a lakatlanná vált települések a megszűnés utolsó mozzanataként, 1460-ban éppen beolvadnak a szomszédos falvak határába.

4. Végül az 1460-ra már megszűnt, határbeli helynévként továbbélő Palina jelenti a településpusztulás utolsó szakaszát.

Természetesen léteznek a pusztásodás folyamatának ezektől eltérő útjai is, jelen munkában egy birtokmegosztó oklevél alapján megismerhető, adott időben, adott területre jellemző formákat mutattuk be.

RÖVIDÍTÉSEK

- CSÁNKI 1897 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest 1897.
- KUMOROVITZ 1958 KUMOROVITZ L. Bernát: Homokkomár, Mátésháza, Orbonok, Bodicz, Kontyán, Homokfalu, Szentmiklós és Aszaló Zala megyei falvak és tartozékaik határjárása 1460-ból. *Ethnographia* 69 (1958). 129-138.
- PAPP 1964 PAPP László: *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg 1964.
- VÁNDOR 1994 VÁNDOR László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: *Nagykanizsa. Városi monográfia*. I. Szerk. BÉLI József, RÓZSA Miklós, LENDVAI Anna. Nagykanizsa 1994. 215-424.

---

20. 1446: DI 94188. Érdemes megemlíteni, hogy az oklevél az 1460-ban Homokkomárom településrészeként szereplő Warozegh-et Warzeghe néven önálló possessióként sorolja.

21. PAPP 1964. 583.

22. VÁNDOR 1994. 262.

23. VÁNDOR 1994. 261.

24. VÁNDOR 1994. 337.